

Ільїна А.А.
доктор філософських наук, доцент
доцент кафедри філософії, політології та
українознавства
Київський національний університет
технологій і дизайну

ПРОДУКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОЗУМУ В ТВОРЕННІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ (ПЕРСПЕКТИВИ ВИБОРУ)

Реалізація сучасної освіти передбачає наявність відповідної інфраструктури, змістом якої є університет. З часу свого виникнення університет орієнтує на виховання й навчання, на формування в освітньому процесі загальнокультурних і професійних здібностей. Університет — це основа ствердження пріоритету розуму, котрий, поміщаючи індивіда в центр, наділяє його автономією та здатністю розмірковувати про світ детермінацій, від якого він звільняється, стаючи «чистою точкою свідомості» (Ф. Шиллер). Моральний стан розуму досягається ціною подолання попереднього, «не емансипованого» людського існування.

Людство досягає морального стану, не відкидаючи природу, а переосмислюючи її як історичний процес. Тим самим розум замінює віру; держава має посісти місце церкви. Однак потрібен і посередницький інститут, який має здійснювати окультурення, що готує перехід від природної вдачі людей до раціонального стану. Розробляючи герменевтику як спосіб перебудови традиції з метою піднесення створення природного до рівня розуму, німецький філософ Ф. Шлейермахер називає таким посередницьким інститутом Університет [4, 105].

Утворенню та ствердженню університету як зосередженню інтелектуальних енергій передував розвиток нового, відмінного від релігійного духовного життя. Відправною точкою цього явища, зазначає англійський історик Норман Дейвіс у своїй знаменитій праці «Європа. Історія», стало оголошення в 1095 р. папою Урбаном II хрестових походів за визволення Єрусалиму («війна за Хрест»). Це та інші нові явища призвели до того, що вчені згодом назвали ренесансом XII ст. — «миті, коли, відчувши зміцнілу впевненість і тішачись заможністю, західний християнський світ усвідомлено намагався втілити свої ідеали в життя. Такі події, як боротьба за інвеституру або хрестові походи, не просто свідчили про нову енергію, а були виявом «ідеології». Духові нової доби була притаманна жадоба знань. У відомих інтелектуальних центрах значно збільшився випуск книжок, формувалися бібліотеки. Латинських класиків підносили, а саму латину спростили й удосконалили; латиномовна поезія — висока і низька — стала модою» [1, 363].

Велика роль у зародженні університетів в епоху Середньовіччя належить чернечим орденам (домініканський, францисканський, кармеліти, августинський, клариски). III ст. визначило принцип, що світська освіта має цінність незалежно від теології. Однак без дозволу церкви неможливо було засновувати освітні заклади. Звідси й «ідея *stadium generale*, університету, поділеного на чотири чи п'ять факультетів — теології, права, медицини, мистецтва або філософії та музики; університети мали свої статuti, а керували ними самоврядні академічні органи» [1, 376]. Після Болонського (1088 р., перезасновано 1215 р.) відкрились університети в Парижі (бл. 1150 р.) та Оксфорді (1167 р.). У 1300 р. вже функціонували десятки університетів в Італії, Франції, Англії та Іспанії, згодом виникло ще багато в інших містах.

Процес виникнення університетів у Європі активізувався в епоху Ренесансу. Причини Ренесансу можна пов'язати з розвитком міст і пізньосередньовічної торгівлі, з появою заможних капіталістичних покровителів, з технічним прогресом, що вплинув як на економічне, так і на художнє життя. Однак причини духовного розвитку потрібно шукати насамперед у духовній сфері. І саме тут вирішальну роль відіграли втрата церквою свого авторитету й породжуваної традиційним церковним ученням догматизму мислення. Не випадково коріння й Ренесансу, і Реформації залягало в царині ідей. На їх основі виникає нове вчення, яке мало три нові основні особливості. Перша — вивчення давно забутих класичних авторів (Гомер, Цицерон), які ігнорувалися середньовічними схоластами. Друга - вивчення давньогрецької мови як додатка до латини. Третьою став розвиток біблійної науки, заснований на критичному вивченні оригінальних гебрейських і грецьких текстів. Ця діяльність не лише забезпечила важливий зв'язок між світським Ренесансом і релігійною Реформацією, але й підвищила авторитет університетського навчання. На його основі виникають наукові середовища, у яких формується когорта вчених, котрі представляють різні науки, зокрема природничі [1, 493]. Поширення й вивчення наук стимулювало розвиток університетів.

Важливу роль в активізації університетської діяльності відіграв гуманістичний рух, який визначив смисл епохи Ренесансу. Для інтелектуального поступу гуманістів властивий рішучий відхід від теократичного середньовічного погляду на світ і утвердження антропоцентричного (з людиною в центрі) ренесансного погляду на світ. Гуманізм пронизав усі галузі науки й мистецтва. Для нього властива концепція людської особистості, створена внаслідок акценту на унікальності й цінності кожного індивіда. «За доби гуманізму зародилася й історія як вивчення процесу змін, а отже, й уявлення про поступ; гуманізм пов'язаний із переворотом у науці, тобто з принципом, що нічого не потрібно вважати за істину, якщо її не можна перевірити й довести» [1, 495], підкреслює Н. Дейвіс. Природним результатом ренесансного гуманізму стала наукова революція, яка одержала характеристику

«найважливішої події» в європейській історії з часу виникнення християнства. Усе це склало інтелектуальне підґрунтя діяльності Університету із створення європейської цивілізації.

У процесі подальшого розвитку університет стає невід'ємною частиною національної духовної інтелектуальної культури, поза якими вона вже не мислиться. Університет стверджує авторитет розуму, завдяки якому відбувається творення культури. Цей зв'язок складає традицію, яка зберігається впродовж століть. Вища школа практикує викладання без дослідження, академія практикує дослідження без викладання. Університет — центр освітньої системи, оскільки саме в ньому поєднано викладання й дослідження, і тому «розсадники науки» (В. Шеллінг) повинні бути також «установами загальної культури». В епоху німецького Просвітництва університет, заснований у свій час В. Гумбольдтом, зобов'язаний своєю легітимністю культурі, яка являє собою синтез викладання й дослідження, процесу й продукту, історії й розуму, філології й критики, історичних досліджень та естетичного досвіду, інституту й індивіда. Тому «розкриття ідеї культури й розвиток індивіда нероздільні. Об'єкт і процес органічно пов'язані, і об'єднує їх Університет, який дає народу ідею національної держави, що вимагає втілення, а національній державі — народ, здатний утілити її» [4, 107].

У контексті аналізу ідеї Університету німецькі філософи вважають, що безліч відомих фактів можна знову інтегрувати в єдину науку про культуру за допомогою університету. Завдяки його інтелектуальному впливу національна держава знову втілить єдність, утрачену інтелектуальною сферою в результаті мультиплікації та дисциплінарного дроблення знань, а соціальною сферою — у результаті поділу праці.

У свою чергу, на думку В. Гумбольдта, принцип культури, що втілений в Університеті, поєднує в собі просування об'єктивної науки (культурне знання) і суб'єктивну духовну й моральну освіту (культивування). Щоб досягти цієї мети, В. Гумбольдт організовує Університет за правилами класичної філософії, яка осмислює позитивні знання, виявляючи їхнє джерело і призначення, і пропонує метадискурс, що легітимізує й організовує всі форми знання. Філософська рефлексія не просто впорядковує факти за логічним принципом несуперечності; вона наповнює їх життям. Таке органічне обґрунтування набуває форми історичного вивчення мови. У герменевтичному процесі філологічного дослідження історія переробляється відповідно до раціональних принципів з метою виявлення її єдності. Наука досягає єдності в межах національної мови, яка утворює закриту тотальність усередині ширшої тотальності знання [4, 109-110].

На відміну від Й. Фіхте позиція Ф. Шлейєрмахера полягає в тому, що зв'язок між Університетом і державою має бути цілком побічним. Держава може втручатися лише для захисту свободи Університету. Ця свобода робить можливою автономну філософську рефлексію та слідування

внутрішнім потребам самого знання, що не має потреби ні в зовнішньому структуруванні, ні у фіксованому порядку курсів і дисциплін. З точки зору Ф. Шлейермахера, Університет не приносить державі пряму, утилітарну користь. Університет більше не виробляє ефективних слуг держави; він створює не слуг, а суб'єктів. Це ключовий момент педагогіки, яка навчає процесу одержання знань, а не передає його продукти. Навіть сьогодні це питання регулярно постає в дискусіях про відносну користь великих лекційних курсів порівняно із семінарами [4, 110].

Належним чином вихований суб'єкт оволодіває правилами мислення, а не змістом позитивного знання, згідно з чим мислення та набуття знань стають вільною автономною діяльністю, частиною суб'єкта. Філософи одностайно розрізняють рефлексивний педагогічний процес, відповідний науці, і просте механічне придбання позитивних знань. У цьому контексті заслуговує уваги оцінка запропонована модель освітнього процесу, що отримала назву «проекту Модерну, або Просвітництва». Він (проект) означав декілька взаємопов'язаних речей. По-перше, радикальне переписування культурних кодів і перегляд існуючих порядків значень («розчаклування світу» — М. Вебер). По-друге, очищення свідомості від «ідолів» (Ф. Бекон), влада яких підпорядковує людину спотвореному світові. По-третє, досягнення об'єктивного знання та можливість ним користуватися [3, 158].

У такій ситуації ідея Університету, яку розробляли представники класичної філософії, акцентує увагу на системі передавання знання. Теорія передавання знання є в цілому теорією педагогічного часу, хронотопу, у якому порядок знань може затверджуватися як просторова система. Оскільки знання стає автономним об'єктом, який можна мислити органічно, викладання повинно бути одночасно процесом і виробництва, і відтворення. Саме час викладання насамперед дає можливість німецьким філософам запропонувати Університет як модель соціального інституту, у якому сучасне може поєднувати традицію минулого й надії на майбутнє в єдиному полі культури.

Отже, соціальна місія Університету не повинна розумітися ні в термінах мислення, ні в термінах дії. Університет — не просто місце для споглядання, що потім переходить у дію, тобто не просто інструмент державної політики; він повинен утілювати мислення як дію, як прагнення до ідеалу. У цьому й полягає його зв'язок з державою, оскільки держава й Університет — дві сторони однієї медалі. Університет утілює мислення як дію, спрямовану до ідеалу; держава повинна реалізовувати діяльність як мислення, ідею нації. Держава захищає діяльність Університету, Університет оберігає мислення держави. І обидва прагнуть реалізувати ідею національної культури [4, 112-113]. У результаті ідея Університету, рушійним началом якого є культура, визначила форму Університету як інституту епохи модерну та його зв'язок з національною державою.

Водночас питання Університету — це не питання про те, як стабілізувати або оптимізувати зв'язок між внутрішнім і зовнішнім. Потрібно сприймати Університет так само, як ми сприймаємо інші соціальні інститути. Сьогодні значення університету зростає як ніколи, ураховуючи загальну соціокультурну ситуацію, створену глобалізацією, одним з її характерних проявів є криза розуміння людського життя як життя в ідеї, коли смисл життя кожному й усім надає певна ідея, котра виправдовує всі складності цього життя. Університет повинен спрямувати особистість на розуміння того, що є головним – ідея, реальність, знання, людина, віра.

Ключові поняття: університет, університетська освіта

Література

1. Дейвіс Н. Європа. Історія / Н. Дейвіс. - К. : «Основи», 2001. – 1463 с.
2. Кравченко А. А. Архетип учителя: ідея, образ, відповідальність: монографія / А. А. Кравченко. - Львів : «Ліга-Прес», 2013. - 416 с.
3. Пролеєв С. Феномен університету в сучасному світі / С. Пролеєв, В. Шамрай // Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євро інтеграційних процесів. - К. : Педагогічна думка, 2011. - С. 154-178.
4. Ридингс Б. Університет в руїнах / Б. Ридингс. — М. : Изд. Высшей школы экономики, 2010. - 304 с.
5. Теннис Ф. Общество и общество. Основные понятия чистой социологии / Ф. Теннис. - СПб. : Владимир Даль, 2002. – 452 с.

УДК 007:82.0:821.111

Проданюк Ф.М.
кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри філософії, політології та
українознавства
Київський національний університет
технологій та дизайну

ЧОТИРИ ОБРАЗИ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ В ЗАРУБІЖНІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В роботі аналізуються основні підходи щодо формування образу гетьмана Івана Мазепи в зарубіжній та українській літературі XVIII-XX ст.

Гетьман Іван Мазепа належить до відомих постатей національної історії та культури, навколо яких тривалий час продовжують точитися